doi:10.3359/oz0903058 1.02: PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANEK

članek

BOLGARSKE KNJIŽNICE OD SREDNJEGA VEKA DO DANES

Nadja Dimitrova Karačodžukova

Narodna knjižnica
Sv. Cirila in Metoda
Sofija

Kontaktni naslov:
nadia_dk@nationallibrary.bg

Izvleček

Kratek pregled zgodovine in strukture bolgarskega knjižničarstva želi informirati o knjižnični skupnosti, ki se postopoma vključuje v mednarodno mrežo COBISS.Net. Predstavljeni so začetki bolgarskega knjižničarstva ter njegovo širjenje v samostojni Bolgariji. Podrobneje je opisan razvoj po drugi svetovni vojni, ko je šlo knjižničarstvo skozi razmere hude ideologizacije, vendar tudi širokopotezne institucionalizacije. Spremembe po letu 1989 so prikazane kot izhodišče za razvoj, ki vodi v sodobno, informacijsko podprto bolgarsko knjižničarstvo, a se pri tem se sooča s tržnimi razmerami ter pomanjkanjem sredstev. Navedene so tudi glavne visokošolske institucije za izobraževanje knjižničarjev.

Ključne besede

samostanske knjižnice, čitalnice, Nacionalna biblioteka sv. sv. Cirila in Metoda, NBKM, upravljanje knjižnic, knjižnična zakonodaja, knjižnični sistem, izobraževanje knjižničarjev.

Abstract

Through a brief summary of the history and structure of Bulgarian librarianship, the paper reveals how the library community has been gradually integrated into the international COBISS.Net network. Presented are the very beginnings of the librarianship and its subsequent expansion in the independent Bulgaria. The development after the Second World War, the time when the librarianship experienced both extreme forms of ideologisation and extensive institutionalisation, is described in more details. The changes after 1989 present the starting point for the development, which leading to a modern IT-supported Bulgarian librarianship has to deal with market conditions and is constrained by shortage of finance. Stated in this paper are three main academic institutions that provide education and training to librarians.

Keywords

monastic libraries, reading-rooms, NBKM, library management, library law, library system, education and training of librarians

ZAČETKI

Prve knjižnice v Bolgariji so se pojavile že v srednjem veku, v času pokristjanjevanja Bolgarov in prihoda učencev Cirila in Metoda v deželo. Njihova pisateljska in prevajalska dejavnost je ustvarila možnosti za nastanek bogoslovnih knjig, potrebnih za izobraževanje bolgarskih duhovnikov. Za potrebe poučevanja v dveh glavnih centrih – v Kutmičevici v jugozahodni Makedoniji in v kraju Preslav – so prevedli najbolj uporabljane bogoslovne knjige in zbirke pridig. Predpostavlja se, da so v obeh kulturnih središčih zgradili tudi knjižnico in tam shranili tako izvirnike kot prevodne izdaje.

Prva pisna dokazila o obstoju teh knjižnic so v znamenitem "Svetoslavovem zborniku", napisanem v času carja Simeona in govori o dvorni knjižnici v Preslavu. Po nekaterih navedbah v besedilih tega zbornika, so bili v tem času v preslavskem samostanu skriptorji (menihi, posebej usposobljeni za prepisovanje rokopisnih knjig v srednjem veku) kot tudi knjižnica. Obstajajo tudi viri iz 10. stoletja (npr. "Beseda proti bogomilom" prezbiterja Kozme), na podlagi katerih lahko utemeljeno sklepamo, da so obstajale tudi zasebne knjižnice plemičev in duhovnikov. Danes je težko imeti realno predstavo o obsegu in vsebini srednjeveških knjižnic, vendar pa znani rokopisi iz druge bolgarske države vseeno dajejo slutiti, da je v tem obdobju obstajalo več vrst knjižnic: dvorna, patriarhijska, mitropolitska, samostanska, cerkvena in zasebna, v lastni

posvetne aristokracije, višje duhovščine, nižje duhovščine, menihov ter pisarjev.

Glavno vlogo so v srednjem veku igrale samostanske knjižnice. Največji samostani, kot npr. Hilandarski in Zografski na Sveti gori, Rilski in Bačkovski, so odločilno vplivali na nastajanje bolgarske književne dediščine. Tudi danes se v njih še vedno hranijo najpomembnejše zbirke srednjeveških rokopisov.

V obdobju od 15. do 19. stoletja so v nekaterih bolgarskih krajih nastajale tudi knjižne zbirke v džamijah in medresah ter "vakufske" knjižnice s tiski in rokopisi v arabskem, osmansko-turškem in perzijskem jeziku, ki so služile muslimanskemu prebivalstvu. Zbirke iz nekaterih od teh knjižnic (npr. iz Šumena, Vidina, Samokova, Kjustendila, Sofije in od drugod) so znamenite in jih danes hranijo v Orientalski zbirki Nacionalne knjižnice.

NASTANEK POSVETNIH KNJIŽNIC

Na začetku 19. stoletja so ob ustanavljanju bolgarskega posvetnega šolstva organizirali tudi splošne knjižnice. Takšno knjižnico sta npr. ustanovila Vasil Aprilov in Nikola Palauzov, ko sta postavila leta 1835 gabrovsko šolo. Idejo o urejanju splošnih knjižnic ob šolah je podprlo mnogo bolgarskih prosvetnih delavcev, kot npr. Zahari Knjaževski, Najden Gerov, Sava Filaretov in drugi. Splošni značaj bolgarskih šolskih knjižnic in demokratična načela njihovega delovanja, vključno z brezplačnim dostopom, predstavljajo tradicijo splošne odprtosti, značilne za razvoj knjižničarstva v deželi pred bolgarskim narodnim preporodom.

Po Krimski vojni (1853–1856) je v Bolgariji vzniknila nova vrsta splošnih knjižnic – prve bolgarske čitalnice. (Čitalnica je tipična bolgarska javna ustanova, ki združuje vloge knjižnice, gledališča in šole za prosto izbrana področja, kot so tuji jeziki, plesne ali glasbene dejavnosti. To je prostor za pogovore in predstave, interesni klub itd. Kot plod odpora proti nasilnemu omejevanju kulturnega delovanja je pred bolgarsko osvoboditvijo izpod turške nadvlade delovalo preko 130 čitalnic.) Prva čitalniška knjižnica je bila odprta leta 1856 v Svišovu. Hitro je sledilo odprtje knjižnic v čitalnicah v Lomu in Šumenu. Bolgarske čitalnice so ustanovili tudi v večjih mestih sosednjih držav (Beograd, Odesa, Carigrad, Bukarešta, Dunaj itd.), kjer so bile velike skupine bolgarskih emigrantov. Knjižni fond čitalniških knjižnic je bil pretežno narodno buditeljski in je podpiral dejavnost čitalnice, knjižnica sama pa je bila pogosto osnovna celica čitalniške organizacije.

V sedemdesetih letih 19. stoletja so lastne knjižnice začele ustanavljati tudi ljudske šole. V času preporoda so nastali pogoji tudi za nastanek zasebnih knjižnic pomembnih bolgarskih javnih delavcev. Večino teh knjižnic so kot zapuščino ali darilo prevzele prve bolgarske splošne knjižnice in to predstavlja njihov začetni fond. Tak primer je knjižnična zbirka prve bolgarske čitalnice v Svišovu, ki jo je podaril Emanuil Vaskidović in je obsegala okoli 800 knjig. Podobno je bila zasebna knjižnica dr. Ivana Seliminskega priključena k fondu šolske knjižnice v Slivenu, Krsto Pišurka pa je svojo zasebno knjižnico daroval šolski knjižnici v Lomu. Glavna značilnost vseh vrst posvetnih knjižnic v tem obdobju je sodelovanje javnosti pri njihovem ustanavljanju, gradnji in delovanju.

KNJIŽNICE PO OSVOBODITVI BOLGARIJE

Po osvoboditvi Bolgarije izpod turškega jarma je število čitalniških knjižnic hitro naraščalo. Do prve svetovne vojne jih je bilo že več kot tisoč, v začetku štiridesetih let 20. stoletja pa preko 2.900. Denar, ki ga je dodeljevala država in občine, je pokrival komaj 20 % stroškov njihovega delovanja. Glavni vir financiranja so drugi lastni prihodki knjižnic ter prispevki in darila. Odločilna za poosvoboditveno bolgarsko knjižničarstvo je bila ustanovitev narodne knjižnice leta 1878, prve kulturne institucije nove bolgarske države. Nastala je na pobudo sofijskih gubernatorjev P. V. Alabina in M. Drinova kot Sofijska javna knjižnica, a že naslednje leto je postala državna ustanova, ki še danes nosi ime Nacionalna biblioteka "Sv. sv. Cirila in Metoda" (NBKM).

V Vzhodni Rumeliji je bila istega leta ob sodelovanju vidnega preporoditeljskega učitelja in kulturnega delavca ter v tistem času direktorja ljudske šole Joakima Grueva v Plovdivu ustanovljena Oblastna knjižnica. Po združitvi Kneževine Bolgarije in Vzhodne Rumelije leta 1885 je omenjena knjižnica pridobila vlogo druge največje narodne depozitarne knjižnice. Danes ima knjižnica ime po pisatelju in pesniku ter neformalnem patriarhu bolgarske literature Ivanu Vazovu.

Prvi zakon o obveznem izvodu tiskanih del iz leta 1897 določa omenjeni dve knjižnici kot glavni depozitarni zbirki za bolgarsko tiskano produkcijo. Leta 1920 sta z Zakonom o ustanavljanju ljudskih knjižnic takšen status in pravico do obveznih primerkov dobili še splošni knjižnici v Velikem Trnovem in Šumenu. V preostalih administrativnih centrih poleg čitalniških knjižnic obstajajo še mestne in občinske knjižnice.

Do druge svetovne vojne sta bili v Bolgariji dve glavni znanstveni knjižnici: pri Bolgarskem književnem društvu, kasneje Bolgarski akademiji znanosti (BAN), in pri Sofijski univerzi "Sv. Kliment Ohridski". Ustanovitev Centralne knjižnice BAN je sestavni del institucionalizacije bolgarske znanosti in je povezana s prenosom knjižnice

iz Braile (Romunija) v Sofijo leta 1879. Univerzitetna knjižnica sofijske univerze je bila ustanovljena istočasno z začetkom Višjega pedagoškega tečaja leta 1888, ki je v naslednjih letih prerasel v višjo šolo in leta 1904 v univerzo.

BOLGARSKE KNJIŽNICE PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Po drugi svetovni vojni je v Bolgariji ideologizacija prav na vseh področij življenja terjala vzpostavitev mehanizmov kontrole nad branjem in informacijami. Počistili so knjižnične fonde, v katerih je lahko ostala le "ideološko neoporečna" literatura. Knjižnice so imele pomembno vlogo v državni kulturni politiki. Knjižnično dejavnost so regulirali številni programski in normativni dokumenti. Nastala je množica novih knjižnic; konec tridesetih let prejšnjega stoletja jih je bilo okoli 5.000, leta 1955 pa je njihovo število naraslo na 16.758, število zaposlenih knjižničarjev pa s 1.000 na 3.683. Ob tradicionalnih splošnih in znanstvenih knjižnicah, katerih število se je zelo povečalo, so odprli še množico državnih, strokovnih in sindikalnih knjižnic.

Knjižnične storitve za prebivalstvo so služile "idejno-vzgojni masovni propagandi", "boju proti buržoazni ideologiji" in "kulturni revoluciji v mestih in na vaseh". Hitra in stihijska rast knjižničnih zbirk je bila rezultat povečane nacionalne izdajateljske dejavnosti, ki je zajemala tudi svetovno literaturo, dosegljivo po nizkih cenah. Pospešeno odpiranje knjižnic brez zagotovljene materialne baze in rednega financiranja ter njihova vloga ideoloških institucij enopartijskega državnega sistema upravljanja je leta 1957 pripeljalo do izdaje posebnega odloka Ministrskega sveta, ki je obvezoval ministrstva, strokovne in druge organizacije, ki imajo knjižnice, da morajo izboljšati njihovo dejavnost in jih razviti v "polnovredne kulturno- prosvetne ustanove". Ministrstvo za prosveto in kulturo je dobilo nalogo, da skupaj z Nacionalno knjižnico idejno in metodološko vodi in nadzira vse knjižnice v državi. V petdesetih letih prejšnjega stoletja se je začela tudi izgradnja mreže okrožnih knjižnic, ki je bila zamišljena kot osnovna struktura centraliziranega upravljanja splošnih knjižnic. Konec šestdesetih let 20. stoletja se je izoblikovala hierarhija v vseh knjižničnih mrežah. Komite za umetnost in kulturo je vodil nacionalno knjižnico, okrožne, mestne državne in čitalniške knjižnice – vseh okoli 4.500, Ministrstvo za ljudsko prosveto je imelo v pristojnosti preko 4.000 univerzitetnih in šolskih knjižnic, Centralni svet sindikatov je skrbel za preko 2.000 sindikalnih knjižnic, Komite za znanstveni in tehnični napredek je imel 175 znanstveno-tehničnih knjižnic, Ministrstvo za ljudsko zdravstvo je imelo okoli 70 knjižnic, BAN jih je imel preko 40, Centralni komite Bolgarske Komunistična partije preko 90, preostali partijski organi pa še dodatnih 30 knjižnic.

Skupsj je bilo v državi v tem obdobju 11.000 knjižnic. Načela centralističnega načrtovanja in vodenja knjižnic so omogočila enovit knjižnični sistem, ki je bil normativno vzpostavljen z Odlokom št. 2. Ministrskega sveta v letu 1970. V njem je NBKM opredeljena kot vodilna nacionalna knjižnična institucija, ki zagotavlja metodološko vodenje. V okviru Komiteja za umetnost in kulturo pri Ministrskem svetu so ustanovili Medresorski koordinacijski svet, ki je dobil nalogo, da opredeli enotne norme za specialne in splošno-izobraževalne knjižnice, da jih kategorizira, da odgovori na vprašanja o profiliranosti fondov in dejavnosti znanstvenih in specialnih knjižnic, da izdela programe za ustroj, opremo, mehanizacijo in kadre. Načela iz tega odloka so bila podlaga razvoja bolgarskega knjižničarstva v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja, ki je zajemalo okoli 10.000 knjižnic, organiziranih v razvejanem teritorialnem in panožno-institucionalnem sistemu s skupnim fondom preko 100 milijonov knjižničnih enot. Morali so koordinirati nabavo kompletne tuje literature v znanstvenih knjižnicah, poenotiti knjižnično tehnologijo, uveljaviti sodobne standarde za bibliografski opis, enotni klasifikacijski sistem, postaviti centralno katalogizacijo za vse bolgarske izdaje. Knjižnični sistem je ustvaril pogoje za pojav negativnih plati takšne oblike organiziranosti in upravljanja knjižnic. Omejene so bile možnosti samostojnega razvijanja knjižničnih oddelkov in koordinacije med njimi. Pretrgale so se notranje vezi v knjižnem sektorju med izdajatelji, knjigotrštvom ter znanstveno-informacijsko in knjižnično dejavnostjo. Omejen je bil dostop do "ideološko sporne" literature. Konec osemdesetih let prejšnjega stoletja enoten knjižnični sistem ni bil sposoben zagotoviti centralnega državnega financiranja tehnološke obnove knjižnic.

BOLGARSKE KNJIŽNICE PO LETU 1989

Velike spremembe, ki so nastopile po letu 1989 (padec socialistične ureditve in demokratične spremembe v Bolgariji), se kažejo tudi v knjižničarstvu. Demokratizacija države je prinesla možnost dezideologizacije knjižničarske dejavnosti. "Specialni fondi" s prej omejenim dostopom so zdaj spet namenjeni vsem bralcem. Zavrnitev filozofije centralističnega vodenja na vseh področjih javnega življenja je postavila pod vprašaj obstoječ organizacijski model knjižničnega sistema. V novih pogojih je postala dosedanja knjižnična zakonodaja neustrezna. Vzpostavljanje tržnih ekonomskih odnosov in nastanek številnih nevladnih organizacij in fundacij za podporo kulturnih dejavnosti odpira nove možnosti financiranja knjižnic, čeprav še prevladuje proračunsko vzdrževanje. Ekonomske težave v državi so omejile to vzdrževanje na minimum. Posledica je zmanjševanje števila zaposlenih, nezmožnost

normalnega dopolnjevanja zbirk in upočasnitev pri uvajanju novih informacijskih tehnologij. Objektivne finančne težave in pomanjkanje izkušenj z upravljanjem knjižnic v tržnem okolju sta povzročila zapiranje knjižnic – okoli 2000 v desetih letih. Decentralizacija sistema ogroža koordinacijo knjižničnih dejavnosti. Leta 1990 je bila ustanovljena Zveza knjižničnih in informacijskih delavcev (SBIR, danes Bolgarska knjižnično-informacijska zveza) – neodvisna strokovna organizacija, katere cilj je zaščita pravic knjižničarjev, uveljavljanje knjižnic in informacijskih centrov kot bistvenih sestavin bolgarske kulture, znanosti, izobraževanja in gospodarskega razvoja. Zastavljen je bil projekt za Nacionalno avtomatizirano knjižnično-informacijsko mrežo (NABIM), ki ga je finančno podprla fundacija Odprta družba. Avtomatizirana je bila nacionalna bibliografija, ki je vir bibliografski zapisov v strojno čitljivem formatu za vso bolgarsko tiskano produkcijo. Avtomatizirajo se knjižnični procesi v mnogih bolgarskih knjižnicah. Vzpostavljene so komunikacijske povezave med knjižnicami za prenos bibliografskih informacij. Koordinacija med posameznimi dejavnostmi v knjižnicah se vzpostavlja na nove načine s projekti dopolnjevanja ali uvajanja nove informacijske tehnologije. Realiziran je projekt "Bolgarske knjige 1878–1992", pri katerem je bila izvedena retrokonverzija bibliografskih zapisov za knjige, ki so bile izdane v Bolgariji v tem obdobju in jih hrani NBKM. Ti zapisi so v tem trenutku osnova online kataloga knjižnice. Pobude knjižnične javnosti za tehnološko obnovo in premagovanje informacijskega vakuuma so naletele na resno oviro – na odsotnost celostne državne politike za razvoj knjižničarstva. Leta 2000 je bilo z Odlokom Ministrskega sveta opredeljenih 11 regionalnih knjižnic, ki so dobile funkcije koordinatorjev za vzpostavitev teritorialnih mrež splošnih knjižnic. Ta normativni akt, skupaj s predlogi, ki jih je pripravil SBIR, ter istega leta sprejet nov Zakon o obveznem depozitu primerkov tiskanih in drugih izvodov, so prvi znaki aktivnosti pri realizaciji predpisov v tej smeri. Leta 2009 je bil sprejet Zakon o splošnih knjižnicah, ki prvič v zgodovini bolgarskega knjižničarstva predpisuje skupna pravila in standarde.

KNJIŽNIČNO IZOBRAŽEVANJE

Prvobitno pridobivanje knjižničnih kvalifikacij je potekalo preko organiziranih tečajev za poklicno izpopolnjevanje knjižničarjev. Kasneje je nastalo višje in visoko knjižnično-informacijsko izobraževanje. Steklo je tudi izdajanje specializirane knjižnične literature ter poklicnih periodičnih publikacij. V tem trenutku si je mogoče visoko bibliotekarsko izobrazbo pridobiti na Sofijski univerzi "Sv. Kliment Ohridski", na Univerzi "Sv. sv. Ciril in Metod" v Velikem Trnovem in na Specializirani visoki šoli za bibliotekarstvo in informacijsko tehnologijo (SVUBIT) v Sofiji.

Reference

[1] GEROVA, Ani: Blgarska kniga. Sofija, Moskva: Pensoft, 2004.

[2] GEROVA, Ani: Bibliotekite. V: Blgaria – XX. v., 1999.

[3] KIROVA, E.: Istoria na bibliotekite, 1975.

[4] ĐOZELEV, V.: Učiliša, skriptorii, biblioteki i znania v Blgaria XII–XIV vek. 1985.

(Iz bolgarščine prevedel Franci Pivec.)